

Laisvė, atsakomybė ir demokratinė mokykla

Kurt S. Meredith

Dvi sąvokos – laisvės ir atsakomybės svarbios mąstant apie mokymo mokykloje ir demokratijos sąsajas. Jos yra esminės apibrėžiant ugdymo tikslus demokratinėje visuomenėje ir turėtiną galvą skaitant šį straipsnį.

Slovakijos skaitymo asociacijos konferencijoje, kuri vyko Bratislavoje 2000 m. liepos mėnesį, pagrindinis dėmesys buvo skiriamas demokratijos, ugdymo ir kritinio mąstymo ryšiui. Ši stipri sąsaja daro milžinišką įtaką mūsų mokymo ir mokymosi sampratai bei mokymo mokykloje rezultatams. Demokratiją, ugdymą ir gebėjimą kritiškai mąstyti iš esmės sieja tokie ryšiai: demokratija yra taikus dviejų stiprių esybių – individo ir visuomenės – sambūvis. Įtampa, atsirandanti tarp šių dviejų objektyvių realybių, ilgus amžius darė poveikį politinei minčiai. Gebėti kritiškai mąstyti – svarbiausias visuomenės bruožas, jos mąstymo ar suvokimo kriterijus, nesvarbu, ar kalbėtume apie autoriaus ir skaitytojo ryšį, ar apie užduotį (technologiją) ir gebėjimą ją atlikti, pavyzdžiui, turėdami galvą kompiuterinį raštingumą. Kritinis mąstymas – tai gebėjimas ištraukti iš visuomenę kaip kompetentingam individui. Tad kritinis raštingumas, kaip ir demokratija, apima ir individą, ir visuomenę ir siekia užpildyti tarp jų esančią erdvę.

Mūsų, ugdytojų, bendras rūpestis tas, kad mokiniai išeitų iš mokyklos būdami kompetentingi ir pasirengę tiems iššūkiams, kuriuos jie sutiks kaip suaugę žmonės. Mes norime, kad jie būtų pasirengę sutikti iššūkius pasaulio, kuris siekia toliau už mus, ir ne tik tam, kad išliktų, bet ir kad klestėtų, būtų laimingi, gyventų vaisingą ir prasmingą gyvenimą. Jei mokiniai gyvens demokratiname pasaulyje, jiems prireiks įgūdžių, būtinų demokratinėi visuomenei klestėti. Jiems reikės žinoti, kaip integruoti, inicijuoti, kurti, formuoti savitą požiūrį, derėtis ir ieškoti kompromisų tarp iš esmės skirtingų įsitikinimų ir požiūrių. Mes žinome, kad visa tai neatsiranda savaime ir tik per autentišką patirtį tampa kasdienio gyvenimo dalimi. Be abejo, šių sugebėjimų mokiniai neišsiugdys, jei mokykloje bus mokomi nebylios autokratijos sąlygomis, kur dialogas, problemų sprendimas, rizikos prisiėmimas, kolektyvinis darbas, dalijimasis mintimis ir idealų bei įsitikinimų formavimas yra neskatinamas ir vengiamas.

Aišku, rengiantis gyventi demokratinėje visuomenėje, jaunuoliams prireiks gebėjimo kritiškai mąstyti, aktyvaus socialinio ištraukimo ir nuovokaus informacijos integravimo įgūdžių. Vis dėlto daugumoje klasių ugdymo ir informacijos tikslai yra idealizuojami. Ugdymo paskirtis, mokiniai laikomi tarsi atskirais atminties lustais tam tikrame biotechninių žinių perdavimo procese, jungiančiame vieną istorijos tašką su kitu. Liaukimės mokinius suvokę kaip idėjų kaupėjus ir saugotojus ir imkime juos laikyti sąmoningais idėjų kūrėjais ir žadintojais. Pedagogai mokyklose turi daug dirbti, kad tokią nuomonę įdiegtų. Kad požiūris, laikantis mokinius kaupėjais ar saugotojais, būtų pakeistas požiūriu, jog jie yra išmoningi kūrėjai ir išradėjai, mokyklose būtina labai daug dirbti.

Mokyklos kaita, nors ir skausmingai lėta, yra akivaizdi. Šiuo metu švietimo darbuotojui jau kyla ne klausimas, ar reformos reikia, o greičiau klausimas, kokia forma ją reikėtų įgyvendinti ir per kiek laiko ji gali būti užbaigta. Žinome, kad reforma vyksta. Žinome, kad mokiniai išlaisvinami iš išiminimo monotonijos ir įtraukiami į racionalų, pragmatišką žinių taikymą realiame gyvenime. Taip pat žinome, kad žemas aukštojo mokslo prestižas, nors ir ne toks ryškus kaip anksčiau, egzistuos tol, kol finansinė parama švietimui bus tik gyvenimo minimumo lygio.

Reikalaujant reformos, be abejo, labai svarbu, kad ja suinteresuoti švietimo darbuotojai taip pat reikalautų rūpestingai išsaugoti tai, kas jų sistemoje yra gera. Be

to, būtina sukurti mokomąją programą ir mokymo metodus, kurie skatintų jaunuomenę aktyviai ir našiai įsitraukti į socialinę pertvarką ir naujos bendruomenės kūrimą. Reforma vyksta sėkmingai, kai mokytojai ugdo klases, kurios veikia kaip besimokančios demokratinės bendruomenės modelis. Mokyklos, kurios tokią reformą įgyvendina, turėtų pajusti daug teigiamų pokyčių: veiklesnės asmenybės ir glaudžiau bendradarbiaujančios grupės, aktyvesnis ir įdomesnis mokymas, puikesni mokytojų sprendimai dėl mokomosios programos ir mokymo praktikos, turiningesnė ir paprastesnė mokojoji programa. Be to, reforma suteiktų mokiniams daugiau galimybių, daugiau praktinio pasitenkinimo, labiau integruotų mokomąsias programas ir sukurtų aplinką, kurioje pripažįstami įvairūs požiūriai ir yra daugiau nei vienas teisingas atsakymas. Tokioje skatinančioje aplinkoje akademinis darbas būtų pagrįstas racionalių smalsumu ir tyrinėjimu, o ne tik išiminimo ir įtvirtinimo užduotimis. Galų gale, mano įsitikinimu, kad reforma vyktų sėkmingai, reikia sutelkti dėmesį į savo vietą visuomenėje, kad būtų galima tikėtis abipusės raidos.

Aišku, kad esame ne vieninteliai, trokštantys tokio mokyklų reformos rezultato. 1999 m. sausio mėnesį Palangoje vykusioje konferencijoje, kurioje dalyvavo Vilniaus pedagoginio universiteto dėstytojai ir vadovai, dalyvių buvo paprašyta atsakyti, kokius jie norėtų matyti savo studentus po universiteto baigimo praėjus dešimčiai metų. Atsakymai buvo atviri ir pamokomi. Konferencijos dalyvių nuomone, studentai ateityje turėtų būti:

- atviri naujovėms;
- nepriklausomi;
- jaučiantys atsakomybę;
- atviri informacijai, bet suvokiantys jos pokyčius laikui bėgant;
- visą gyvenimą besimokantys;
- siekiantys remtis naujais tyrimais, naujomis priemonėmis;
- gebantys pasimokyti iš nesėkmių;
- kompetentingai bendraujantys;
- kritiškai mąstantys;
- atviri pokyčiams;
- savo srities specialistai.

Kritinio mąstymo ugdymo sritis rodo, kad ji gali būti pokyčių pagrindas būtent dėl to, kad yra susijusi su individualiu unikalių prasmų kūrimu. Bet šios prasmės visuomenėje kinta dalijantis tiek struktūros, tiek ir konteksto schemas prasmės kūrimo suvokimu. Gebėjimas kritiškai mąstyti – tai atviros, besimokančios bendruomenės kūrimas ir dalijimosi idėjomis jėga. Tai tarsi žodžio suteikimo būdas. Tai tapsmas galinčiu, sugebančiu žmogumi. Maža to, kritinis mąstymas – tai ir konstruktyvus įsitraukimas į visuomenę. Tai prasmės kūrimas ir prasmingų konteksto ryšių užčiuopimas. Mūsų susikuriamos prasmės, nors ir unikalios, nėra izoliuotos ir atskirtos nuo kitų kontekstų, nes prasmę turime kurti pagal mus supančio pasaulio nuostatas.

Mokyklų reformos visame pasaulyje būtinybė praturtino pokyčių procesus, ko dažnai pasigendama, kai Vakarų valstybių institucijos, ypač mokyklos, įsitraukia į pokyčius. Vidurio ir Rytų Europos bei Vidurinės Azijos žmonėms yra daugybė galimybių būti pastatytiems ant kortos. Mokyklų reformos sėkmė daug lems tautos, pereinančios prie demokratijos, sėkmę. Kadangi ant kortos pastatyta gana daug, o rezultatas taip aiškiai matomas visuomenėje už mokyklos ribų, švietimo darbuotojai gali padėti mokiniams susieti savo pastangas su realiais rezultatais. Tarp ugdymo ir realaus gyvenimo yra tiesioginis ryšys. Mokymas mokykloje praranda savo abstraktų pobūdį. Mokiniai nebeklausinėja, ar ugdymas susijęs su jų ateitimi, nes jie aiškiai mato, kas susiję ir kas ne. Šiomis aplinkybėmis diskutuoja dėl mokyklų reformos darosi kryptingesnė. Jau kyla ne klausimas „reikia ar ne?“, o klausimas „kaip ir kada?“

Turime parengti veiksmingus modelius reformos, kuri pasiektų daugumą klasių per trumpiausią laiką ir aukščiausiu vientisumo laipsniu.

Deja, šis perėjimas Vidurio ir Rytų Europos bei Vidurinės Azijos šalyse nevyksta visiškai sklandžiai, o tikroji švietimo reforma taip pat trunka ilgiau nei, daugumos nuomone, turėtų. Mejstrikas (1999), rašydamas apie Čekijos patirtį nuo 1989 m., sielojasi: „Žlugo dar viena čekų iliuzija: jie suvokė, kad perėjimas iš socializmo į normalią, atvirą visuomenę truks ne dvejus ar trejus metus, bet dvi ar tris kartas. Geriausiu atveju normalioje, natūralioje visuomenės santvarkoje gyvens mūsų vaikai“ (p. 41). Be abejo, perėjimo, prasidėjusio dvidešimtojo amžiaus pabaigoje, sėkmė išryškės tik gerokai išibėgėjus dvidešimt pirmajam amžiui. Mejstrikas teigus – tik šiandienos ir rytdienos jaunimas išvys galutinį šio perėjimo rezultatą.

Žvelgiant į šių jaunuolių klases, rezultatas atrodo labai teikiantis vilčių. Mokytojai, kurie tikrai išitraukę į klasių lygio reformą, daug tikisi iš šių pokyčių. Iveta, jauna pirmos klasės mokytoja iš Slovakijos, entuziastingai kalba apie savo mokyklą, kuri dabar yra daug demokratiškesnė: „Dabar mes, mokytojai, mokyklos problemas sprendžiame dirbdami komandoje ir, priėmę sprendimą, PRIVALOME jį įvykdyti. Privalome, nes tai yra mūsų sprendimas“. Luba, kuri savo ketvirtos klasės mokinius išmokė laisvai dalytis žiniomis ir nuomonėmis, sako: „Niekada nemaniau, kad mano mokiniai tiek daug žino ir mąsto apie tiek daug dalykų. Supratau, kad dabar juos pažinau kaip žmones“. Meeli iš Estijos taip apibūdina reakciją į mokymo metodus, kurie įtraukia mokinius į dialogą, analizę ir aktyvų žinių bei idėjų tyrimą: „Mokiniai laimingesni, jų mokymasis ne tik realesnis, bet ir naudingesnis gyvenime. Dabar jie daug aktyvesni“. Jos kolegė Katrin papildė: „Taip, dabar jie prisiima atsakomybę, kuri anksčiau tekdavo tik mokytojui. Mokiniai yra atsakingi“.

Šis paskutinis pastebėjimas, ko gero, pats išvalgiausias. Apibendrinamas dešimties metų perėjimą, prasidėjusį 1989 m., Mejstrikas daro išvadą: „Viena didžiausių mūsų laukiančių užduočių – išmokyti būti atsakingiems. Laisvės, šitos Dievo dovanos, atsvara yra atsakomybė. Atsakomybė už kiekvieną ištartą žodį, atsakomybė už kiekvieną auklėjamą vaiką. Atsakomybė už šeimą, bendruomenę, už planetą, kurioje gyvename“ (p. 41).

Mūsų, išitraukusių į reformą, prašoma pateikti ateities viziją. Turime pasakyti, kad ji yra optimistinė. Mums teko laimėti dešimt metų dirbti su Vidurio ir Rytų Europos bei Vidurinės Azijos šalių švietimo darbuotojais, tarp jų ir su universitetų dėstytojais bei mokyklų mokytojais. Viltiniai žvelgiame į ateitį visų pirma todėl, kad mums teko dirbti su neeiliniais mokytojais, atsidavusiais siekiui tenkinti mokinių poreikius, mokytojais, kurie tokie išlieka nepaisydami kartais milžiniškų ekonominio ar politinio nestabilumo išmėginimų. Nors ir esame optimistai, vis dėlto pripažįstame, kad švietimo darbuotojams tenka atlaikyti daugybę sunkumų.

Mes tikime ateitimi ne tik Vidurio ir Rytų Europos bei Vidurinės Azijos valstybių, bet ir ateitimi visų pasaulio šalių, kuriose kuriama demokratinė visuomenė ir ugdomas gebėjimas rasti kompromisą tarp dviejų jėgų – laisvės ir atsakomybės. Švietimo darbuotojų užduotis padėti mokiniams suvokti, kad įtampa tarp šių dviejų jėgų nedaro jų nesuderinamų. Greičiau ji panėšėja į įtampą dviejų laikrodžio krumpliaračių, kuriems kartu veikiant rodomas tikslus laikas. Mokytojai turi daugiausia galimybių skatinti mokinius suprasti laisvės ir atsakomybės ryšius, nes mes žinome, kad demokratinė visuomenė – tai kartu ir toji vieta, kur mokiniai gali tiesiogiai pajusti laisvės ir atsakomybės išraišką bei padarinius. Taip pat per pamokas galima demokratinę visuomenę kopijuoti. Kaip tik demokratiškose klasėse mokiniai ir mokytojai gali pamatyti didingus ir niekingus kintančių pozicijų, perspektyvos ar požiūrių padarinius su minimalia žala visuomenei. Būtent todėl klasė ir yra tikroji besimokanti visuomenė, kur galima daryti klaidas ir taisyti neigiamus padarinius.

Kodėl taip svarbu rengti jaunimą demokratiškam gyvenimui? Kodėl reikia mokyti mokinius rasti pusiausvyrą tarp laisvės ir atsakomybės? Atsakymas gana

paprastas. Jei mokyklos tikslas – rengti mokinius naudingam ir vaisingam gyvenimui, tai turime pamąstyti ir apie jų gyvenimo kontekstą, ir apie tai, ko reikia, kad jie tą laimę pasiektų. Neverta ieškoti pernelyg toli ar pernelyg ilgai, kad suprastume, jog laimė priklauso nuo tam tikrų esminių charakterio ypatybių bei veiksmų, neišvengiamai sujungiančių laisvę ir atsakomybę.

Barry Schwartzas (2000) leidinyje *Amerikos psichologas (American Psychologist)* pateikia laisvės, atsakomybės ir laimės ryšio įrodymų. Jis remiasi tyrimais, kurie aiškiai rodo, kad, rengiant žmones sėkmingam, geram, prasmingam ir vaisingam gyvenimui, mūsų veiksmai šalia pačių pasirinktos veiklos turi apimti tobulumo siekį savo darbuose ir tokių vertybių kaip garbė, ištikimybė, drąsa ir teisingumas siekį bendraujant su kitais. Tų, kurie laisvę laiko tik teise išvengti rūpinimosi ar įsipareigojimo, laisvės supratimas yra prieštaringas. Vis dėlto Schwartzas pateikia pakankamai įrodymų, kad laisvė be atsakomybės tampa, kaip rašė dainų autorius Krisas Kristoffersonas, „dar vienu bereikšmiu žodžiu, pasmerktu žūti“. Laisvė be atsakomybės tėra tuščias pažadas, kuris nieko nereiškia ir negarantuoja pasitenkinimą teikiančio gyvenimo.

Svarbiausias mūsų mokyklos ir raštingumo ugdytojų uždavinys kaip tik ir yra padėti jaunimui per patirtį suvokti, kad laisvė – tai ne laisvė nuo atsakomybės, bet visiškai priešingai. Jis turi įgyti tokios mokymosi praktikos, kuri leistų ne tik sužinoti, bet ir pajusti, kad labiausiai laisvę pasireiškia kaip tik prisiimant atsakomybę.

Naujosiose demokratinėse visuomenėse vis labiau plintant mokyklų reformai, tampa akivaizdu, kad ugdymo ir demokratijos ryšys darosi vis ryškesnis. Mes vis labiau įsitikiname, kad diskusija apie ugdymą ir demokratiją nėra tik teorinė, bet turi ir svarbesnę potekstę. Tautoms kuriant naujas demokratines sąlygas, mokymosi mokykloje vaidmuo tampa pats svarbiausias ir akivaizdžiausias.

Žengdami toliau į dvidešimt pirmąjį amžių ir svarstydami apie mokyklos vaidmenį kuriant mūsų visuomenę, turime apmąstyti ir kaip laisvė bei atsakomybė mokykloje reiškiasi. Maxine Greene „etinę bendruomenę“ (1994) apibūdina kaip tokią, kurios neplėšo nei atskiri atšiaurus individualizmo, nei slopinančio suvienodėjimo poreiškiai. Tokiai idealiai bendruomenei būdingas atviras kalbėjimas ir dialogas, išlaisvinantis iš privačių erdvių ir skatinantis atsikratyti abejingumo. Greene teigia, kad mokymą per pamokas galima būtų organizuoti etinės bendruomenės pavyzdžiu. Pamokos taptų vieta, kur mokiniai laisvai prisiima atsakomybę – atsakomybę už savo kuriamas prasmes, savo svarbą ir padėtį visuomenėje, savęs, kaip visuomenės dalies, suvokimą. Formuojant etinę aplinką, nepaprastai svarbu klasėje sukurti tokį klimatą, kuris visapusiškai atskleistų gabaus jaunimo galimybes. Laisvė ir atsakomybė eina išvien. Jos kviečia mus kartu siekti, kaip teigia Schwartzas, tobulumo, doros, įvertinimo, rūpestingumo, teisingumo ir drąsos.

Literatūra

Bennett, V. (1996, October 24). Old-world educators preparing a generation of New Russians. *Star Tribune*, 22.

Greene, M. (1994). Difference, inclusion, and the ethical community: Moving beyond relativism. In C. K. Kinzer & D. J. Leu (Eds.), *Multidimensional aspects of literary research: Theory and practice. Forty-third yearbook of the national Reading Conference* (pp. 28-39). Chicago, IL: National Reading Conference.

Gusseinov, A. (1996). Education for democracy in Russia. In A. Oldenquist (Ed.), *Can democracy be taught?* Bloomington, Indiana: Phi Delta Kappan Educational Foundation.

Kristofferson, K. (1968). *Me and Bobbie McGee*. Reprise.

Schwartz, B. (2000, January). Self determination: The tyranny of freedom. *American Psychologist* (American Psychologist Association, Inc.).

Kurtas S. Meredithas - vienas iš projekto „Orava“ (Slovakija) direktorių, taip pat vienas iš KMUSR programos autorių ir direktorių. Šiuo metu dėsto Šiaurės Ajovos universitete, Mokymo programų ir metodikos katedroje.
